

सोरश्रेष्ठातेन द्वाकनि वर्तकत्वमुक्तः। तादृशो विलस। विलास प्रकार महाहेतु कुचकल द्वातरल हार इति कु
चकल द्वायो स्तरलः। होयस्या स्तादृशो। विलास हारस्य तरलत्वकथने न विपरीतरसः। मूचितः। जादौ कुञ्जद्वार
स्थिताया स्तस्याः के लिसदन प्रवेश मुपदिशति। कुसुमेति। कुसुमचयैरचितं शुचि निर्मलं ज्योत्स्नावद्योत
मानं यद्वास संयोगे हं तत्र हेराधे माधव समीपं प्रविश। हेतु कुसुमसुकुमारे हेतु चतुर्भुवं विलस। यथा एव नायां
विविध पुष्ट्या णिजो भूमि तेतश्चात्वम पिकुसुमसुकुमारांगीत च दग्धे। विलासं प्रामुही। वसंत प्रादुर्भावे पुष्ट्याणां
विलासो यथा तथा माधव समीप त्वं गानं विलासो भवति भावः। अथरत्युपयोगि त्रिविद्यं वायुं वर्णयति।
ति। चलेति। कीदृशो गेहेचलः। त्वं दग्धे सो रजा ध्राण लो लुपः। यो मलयवनं पवनस्तेन शीतेन तेवास गेहे
प्रविशेति संबंधः। तत्र गमन न तरस्वरूप महाहेरति बलित ललित गीते। पररस्परत्यावलितं संयुक्तं अत
एव ललितं मनो हरणीतयस्या स्तादृशिविलस। औरण सहरति रभसो त्सो हन मधुरालापा गीता निर्कर्ती
विलासं प्रामुहीति भावः। विततेति। पुनः कीदृशो विता:। विस्तृता:। याद्वास तासां न वप्तु छावास्ते:। धनेता दृशो
वास गेहेति नां त्यं तमे कां तता सर्वीना मध्य दृश्यता सूचिता। एवं सति निः। तां कं के लिः। कर्तव्ये ति ज्ञापि
ते। तदुपयोगि संबोधनं मग्नेव क्ष्यते हेतु लस पीत जघने। अबलसं पीत वै वग्मने मेथरं पीतं जघनं
यस्या स्तादृशिएतेन कीडोपयोगि सामर्थ्यं द्योतितं। तादृशो तं चिरं विलसति संबंधः। पुनः कीदृशो। मधु

मुदितेति। मधुनावसलेनतज्जनितनवोनमकरदेनवामुदितयन्मधुपकुरुतेनकलितंकृतः एवोभुजा
 यवोयत्रएतेनतन्मिषेणत्वामाद्यतीतिसूचितं। ताहेशोवासगेहेप्रविशाहेमहनरसेनरभसभावोयस्यास्ता
 हविलद्रभसरसेनत्वमपितत्तद्वावान्यकादायतीविलसेतिभावः पुनः कोहेशो। मधुरतेरति। मधुरसरः गीक
 निकरस्यनिनद्स्तेनमुखएतेनवभेवमधुरतरकूजितंत्वमपिककूजनरवितशोभावर्णयति। दशानस्तवि
 रुचिरशिखरद्दिति। ताहेशोकूजनेयाप्रकटादशानकूचिः अथवात्वयाकूजनेयाभक्ताकृतेप्रियेपितदनुकर
 चेनप्रतिकजंनकुर्वतिसतितदा मधुरस्मितेनतवप्रकटयादशानस्तस्याहुचिरशिखरोग्रभागसतत्कां
 तिकिरणप्रचारस्यायस्याताहेशित्वेविलसेतिसंबंधः एवं सर्वोवचनानिष्ठएवं तीतत्रप्रविशेति गीतमुपसं
 हरति। विहितेति विहितः पभावत्याः सुखसमाजोयेनताहेशोएतदनुवर्णनेनतस्याः सुखसमाजोज्ञातदत्यर्थः
 एतेनतामेव श्रावयतीतिसूच्यते। तेनतद्विमैवेतद्वर्णनंकृतमित्यपिज्ञापिते। ताहेशोजयेदेवकविराजराजेहे
 मुरारमंगलशतानिकृतोहेष्टाभणति। त्वद्वृणवर्णनंकथयति। अथवा। विहितः पभावत्याः सुख
 समाजोयेनताहेशोजयेदेवकविराजराजेसर्वोजनेहेमुरारेसप्रतिबंधकहोषनिवर्तकः मंगलनुतानि
 करु। प्रियासंगमेनक्रीडन्दसर्वोनामस्माकंतदवर्लोकनजनितपरमानंदस्यमंगलशतानिकुवितिप्रा
 यनासूचिता। कोहेशोभणति। त्वल्केलिगीतानुवर्णनंकुर्वति। एतेनास्माकं त्वल्केलिकथनमेकजीवन

मिति ज्ञापितं। एवं सकलोद्दीपनविभावादिसामग्रीसहितं उल्लूसितमन्मथकलातिमनोहरं प्रियं वीक्ष्य साति
वादिधर्मान्वयकरथं तोप्रस्थाद। त्वं चितं ने तिचिरचिरकरता त्वां चितेन च हन्ति आंतः अन्योपिभारिवहन् श्रां
तोभवतितथात्वां बहुजातः पुनः केदेष्णिच्च तापितः तापं प्रापितः यथा पूर्वेश्वातः पश्चान्मातैरेन तापं प्रापि
तोभवेत्ताद्वाऽपुनः त्वषात्तः पानीयमिष्ठति। तथाऽप्य मितिपुरस्य तेन ददीयति। तत्वमुधासंवाध विंवाधरणा
तु मिष्ठति। सुधांसंबाधते स्वमाध्येण तिरस्करोति ताद्वाऽविंवाधरं तथे त्यर्थः। तस्मात् षातिस्यणनीयं दे
यमेव जीवनस्तपत्वात् इति
पाय यतितथात्वमस्योत्संगमसंकृतातं पायेति भावः। एवं कथेने मलज्जस्मित कंपं विलोकयं तीं प्रस्थाहं श्व
ह्यं पेति। श्वक्षेपयात्तद्भी स्तस्यालौ वै नैव क्रीतविक्रीयेण गृहीतेदास इव विक्रीतसेवक इव सेवितं पदं भो
जं येन ताद्वाऽसंभवः कुतः। अधुनात्वं सकलोपसेवितचरणापृथ्वीपतिद्युमणिः। अयं तु तवदासः यस्य
वभन्सितथाज्ञापयद्वादहिराज्यं वावितरः। त्वदीयो मिति संभवमोनेचितः। एवं सरवीवचनश्वरणा
नं तरं तत्र प्रविष्ट त्याहं सेति। साराधाः स साक्षं सानं दं च भयं सुग्राहतेन जानं दः कामो त्साहेन तिलक्ष
णद्वै नमध्यात्वं सूचितं। सुनः स्तणद्वयमाह। गोविदेलोलेलोचनयस्यास्ताद्वाशीत तमुखमाद्युर्थपानवे
मुलकंठयानेत्रयोः लोलत्वं लज्जयाच्च करणेभयमपीति ततो लोलत्वं। पुनः कथेभूता। मंजुभंजीरसिंज

नाकृजंतीनिवेदानं प्रविवेदा। केलिसदनं प्रविष्टा। ततस्त्रयथास्यं प्रियं हृष्टवतीताहृशंभातेन व
 ण्यिति॥ ॥ बराडीरगेस्तुपकताले॥ ॥ हरिमेकरसं चिरमणिरुषितविलासमिति। साहरिं एकरसं
 ददर्श। साक्षात् दुदुष्यस्थानमध्येकरसात्मकमित्यर्थः। मरवीभिर्यथाकमितं तथैवेकरसंहृष्टवती। अ
 अबाराधाविषयकसमाधिनिश्चलीकृतांतः करणेण्ड्रियादिसाक्षात् विभूततत्त्वस्तुपात्मकत्वेनैक
 रसन्तदेकं भावस्तुपूर्वं हृष्टवतो। एकरसपताकथं जातेत्याह। चिरं वहुकाळं प्राप्याभिरुषितः विलासा
 येन ताहृशं ऊतावत्यानेन तदात्मकताजातेतिभावः। ततएतदर्शनां तरं जनितर्घर्मयुक्तं विविधानस्थि
 तु रुरुहेति एगुरुर्येहर्षः सवीतिद्वयोयोहर्षः तस्य वद्वांवंदतेन वातथावदनं यस्य। एतदर्शनां तरं तदा
 नं दोहृशासनो तरलितपरममाधुर्यमिनोहरुजातामितिभावः। ततोऽनंगस्य विकासो यस्य ताहृशं। ए
 तेन पूर्वं ऊतः सर्वेभावनात्मकं स्थितं तदेव तदर्शनेन वहिः प्रकटीभूतमित्यर्थः। ध्रुवः। तदेव वर्णयति।
 पुनः कोहृशं। राधावदनेति। राधावदनविलोकनेन विकारितः विविद्यविकारणां सात्विकादिभावानां
 संगोयस्मिन्। तत्र हृष्टान्तः विद्युमउलस्यदर्शनेन तरलितास्तुं गात्तरं गायस्मिन् ताहृशं जलनिधिमिव
 यथासमुद्रः रसेन पूर्णजागाध्यमहागंगिरामिविद्युमउलदग्नेन तरलतरं गोभवतितथाऽयमपितद्
 र्शनेनो छलितभावतरं गोजात इतिभावः। एतेन विविद्यस्य विलासे कलिततरं तदूपं जामिति ॥ त

विद्वरं यथा स्वात्मा हारं परि रन्यदूरोदेव दशीयिता एव मे व परि भागं कर्तव्य मिति तथा कृत्वा परि रस्ये
रसि देधते। अथवा प्रथम लक्ष्मी लव क्रीते दा स इच्छुक त्वा स्थियाकंठ स्थितं हारमाद्यदूरोदेवाश्रत्य
विद्वास सर्वीतं प्रियाय दत्तव नी प्रियाय प्रे धितोऽय मिति तदादूरोदेवतं प्रियाहूपं मे व मत्वा परि क्षयपश्चात्
रसि देधतां अथा। पराध्यस्मानं तरं प्रसाद इत्यापकं सैव काय किंचिद्दौयते स पुनरुरसि तद्वाति दिति रसि तथ
त्यर्थः। कीदृशां हारं अमलतरा तारा मुक्ताय स्मिद् तादृशां एतेन प्रसाद मुक्ताय प्रावज्जितं प्रथ प्रियस्य निवृ
तं प्रियाया ऊपि विक्रीते तेन संभ्रमो निवारितः। कथमिव स्फुटतरं यथा स्वात्मा केन कर्त्तव्ये न करं वितं यमुना
जनपुरमिव पूरपे देनाछलद्रुतं रंगवत्तं सूचितं पुनः कीदृशा। श्यामर्लेति। इयाम लमति श्यामेन इयाम। केवलं श्या
मर्लं श्यतेन भनोर मनं भवतीति मृहुलमुक्तं। तेन स्विग्धत्वं को मर्लत्वं रस पुष्टं स्पैत्रे सुख कारि त्वं च योति ते
तादृशं कलेवरमंडलं सर्वावयवसमृहायस्य तादृशं पुनः कीदृशां ऊधिगतं कटितेष्ट कृतं गौरं पीतं दुकूलं येनीपि
तपदं विहाय गोरपदे पादानात् प्रियां गसाद इयेन तद्वृत्तमिति ज्ञापितं। तत्र हृष्टातः। नीलनर्णि न मिवेति। कीदृशा
दृत्। पीतपरागपटलभ्रेरणवलियं तं मंडलाकोरणं जितहृदयं यस्य तादृशां एतेन समं ततः स्ववन्मकरं
दरस संबलित नवदिक मिति नीलकमलस्य खरूपे णहृष्टातं कथनान्मूलतलगत पीतपरागस्य कूलेन सा
म्यकथनां आतः स्थप्रियायावहिः संगोरेति। सूचिता। परागस्याद्यः पाति त्वाल्कमलस्यो परिस्थापयति त्वाच्चित्तथः

व्यजितेभवति । ऊथवा परागस्यानस्थितिभवतितस्य वहि स्थितिकथनेन विपरीतलमुक्तात त्रयं पुनर्भू
 लस्थितिरुक्ता । तेन विपरीतरसे उत्संगस्थितिरचितो बधविद्वाषोऽज्ञापितः । एवं सति प्रिया एवं भावनरथं हु
 कुलदधतो तिसां अतं साक्षात्कर्तव्यमिति निरूपितं पुनः कोदृशां तरेलति । प्रियाय रोकेन तत्र कलानां दृगं च
 लोनां यद्युक्तं लनं पुनः पुनस्तदं गन्तिरिक्षणार्थं यद्युगमनलोकतावाननभनोहरं यद्युक्तं तेन जनितः रतिरागे
 राधायायेन तादृशं तद्वलेकेन तत्स्याऽपिरति लोकतापञ्चेति भावः । एतेन दृगं तच लनमपिरसमरोदूत
 रथां दोलनस्त्रियकमेव भतीति ज्ञापितं । कमिच । ग्रादिश्वारतकाले स्फुटकमलोदरेखेलिते खंजनयुग्मय च
 तादृशां तडागमिवा तडागस्तुरमपूर्णमिवतितथारूपं हैत्रविकसितकमलस्त्रियं वदनं तत्र खंजनयुग्मं
 नेत्रदूषमिति साम्यं निरूपिता । एतेन ग्रादित द्रागस्य कमलोदरस्थित खंजनदृश्यं रक्तनस्यं भवतीत्य
 आपिदृष्टज्ञापकं वेन तथा त्वं व्यजितं पुनः कोदृशां । वदनकमलेति । वदनकमलपरिशीलनायेन तस
 हविलासायमिठितो योरभिहितः सर्वं तत्समाकुंडलोकाभायस्याऽरुणाप्रभोद्वासितमाणिक्यरचित
 कुडलशोभातथा प्रसरतितथा स्थप्रियमिलनायागतो विभवति । पुनः कोदृशां स्मितस्त्रियारूचिरं यथास्य
 तथासमुद्घमितो योद्यरप्लवस्येन कृतः रतिलोकः राधायायेन तादृशां । एतेन तादृशं वदनं दृश्याऽस्यापि
 तिसरलताजाते लिज्ञापितं । पुनः कोदृशां शशिकिरणेति । शशिकरणेऽपि छुरितं उदरं मध्य भागो यस्य तादृशो

यो जलधार सद्गुरुं सुहरा कुमुखुकामेधायथाऽग्नितेतथा विकलसंतो त्युक्ते। अन्तर्बन्द्रस्थानीयो मलयजीति ल
कावद्वेष्यरत्नदेवा ग्रवण्यति। पुनः कोहद्वां गतिप्रिरोद्धितेति। तिभिरमध्याहु दितायो विष्वु मंडलस्तद्वा ज्ञेये
तुः भेदयजति लक्निवेषो रचनापरिश्चिवायस्य स्ताद्वां। पूर्वद्विष्वु मंडलस्तपतिलक्नस्य इशितेन स
चनात्तद्वपत्वेतिलक्नभेद्ये मृगमदविंदुरपिकर्त्तत इतिव्यजेते। एवं रसतिद्वाणि किरणछुरीतजलधार सुंदरत
निस्पृष्टनप्रियं गच्छिकावलितसदानामिमुखविपरीतरसाविष्टव्यं वियस्य सूचितं। अन्त्रापिविष्वु मंडलमृग
मदविंदु निस्पृष्टेनप्रियो त्संगगतप्रियस्तपत्वेतिलक्नस्य योतितं एनः कोहद्वां। विपुरुणेति। एवं रसतिक
भ्रावेर्जनितोयो याविपुरुः पुलकभरस्तेद्विरितं सात्त्विकमावेनतद्वापंकुरे व्याप्तं। अन्तर्बन्द्रतिक्लिकल
मिरत्तस्मयेस्फुरीतामिरित्यर्थः। तामिः कृत्वा अधीरं तद्वकरणो त्कंठयो ग्रस्त्रकृतं पुनः कोहद्वां। मणिगणे
ति। मणिगणास्तत्तद्वावामिकास्तेषां किरणसमूहेन समुज्जलानिसम्यगुज्जलारसात्मकमावस्तुपाणिवाया
निस्मृष्टणानिते। सुभगं परमं सौदर्शनपूर्णवारीं यस्य लाद्वां। एतेन साक्षादुद्भूतरसात्मकत्वं निरूपितं। एव
स्वस्तपूर्णरसंनिस्मृष्ट्यगीतमुपसंहरति। श्रीजयदेवेति। हे श्रातारः श्रीजयदेवस्य यद्विष्णितं तस्य योविभा
वस्तेन द्विगुणीकृतः। मृद्युणभारोयस्मिन् एवं यथातथा प्रणमत। द्विष्णकानां त्वयोपमुक्तं ऊर्गण्डे त्याद्युक्त
मृष्टणभृष्टितत्वं बहिर्भवेत्यद्युना। तद्विभावेन द्विगुणीकृतमृद्युणभारत्वोत्त्याएतद्वपेनां तस्तद्रसात्म

कभावस्तुपशुषणभूषितत्वं चोक्तमितिभावः। तेन तादृशाभाव जनितदैन्यैव न मनभयिसूचितं। पुनः कोह
 शो सुचिरं जात्येत्तचिरकालत्संचितमुक्तो दयसाररूपं फलरूपं। उथवा। सखीजननान्त्रयेवोक्तिसख्यः
 । तथाहि हृसरव्येर तादृशो हीरि प्रियादुःखवहरणो नास्मत्तन्त्रिवारकं द्रष्टव्यमत। तत्रापि हृदिविनिधायारातेन
 लाद्याष्यं तरं न मनयुक्तं। तत्र हेतुः सुचिरं यथास्या तथासुकृतो दयसाररूपं। पुनः कोदृशो। श्रीजयति।
 श्रियजयेन च सर्वोक्तव्येण कामजयेन वादिव्यति कीउतितादृशं यद्युषितं राधाकृतगीतोक्तं तस्य विभेदे
 न द्विगुणीकृतो भूषणभारो यस्य तादृशं पूर्वरसात्मकं भूषणादिभूषितावपश्चादेत छवेण नात्येतरसा
 त्त्रिभावेन द्विगुणद्वाभायार्थाभागो जातइति भावः। अथाव्यरोचताधिकमिति। किंच। द्रष्टव्यमतेति कथेन
 न सखीनां बहिर्गमिन सेके तोपिसूचित। अतस्व हृदिविनिधायेत्युक्तं भावनयेवावरोक्तीयमितिभावः।
 ऊनः परं सखीजनकुंजाद्वीहः। प्रचलतु मुद्यते सतिततो यज्ञातेत त्रिभूषयति। ऊतिक्रम्येति। तदापुनर
 नुरोधाभावेन प्रियतमस्य समालोक समये उह्यो रस्तवलोकनानं दभरेण हर्षक्तिकरराधायापयातसे
 दांभः। प्रसरद्रवः। यथा प्रियदर्शनभावेण सात्त्विक भावजन्यः। रघुदोभः। प्रसरः पपात। तथाद्युष्णो सद्गतिस
 होपमा। कथेभूषयोरह्योः। अपांगं नेत्रप्रांतमति क्रम्यतरलतराताराय स्मिन्नेवं पतितयोः। प्रियद
 व्यर्थः। सखीजननुरोगैतावत्पर्यंतं तथापोते तयोरुक्ते वस्त्रितादृशानीं तदभावात् सत्वरं तथापतित

योः यथा पंजर पतितखंजरी द्युगलेतदनुरोधान्निर्गतं चेत्तदासत्वामुद्रीयस्वाभीष्टेद्वाप्राप्नोति
तथैस्यर्थः। किंचापतितयदोत्तयाततः पुनरुत्थायनावाक्षिः सूचिता तिनावेव ममेतिभावः। कथस्मि
तः। किंचा यद्यपिधियात्तोक जनितसात्तिकम्भावेन स्वेदांबुधसरोराधायायथातथातोचनवेशानदाश्च
करोपित्रमोदैनवं हुतुरुत्थेष्टत इत्याह। अवणपथपर्यंतगमनप्रयासेनेवेति। यथाराधायाऽभिसार
जनितश्रेमणस्वेदांबुधसरस्तथालोचनयोः अवणपथपर्यंतगमनप्रयासेनेवेदांबुधस्योहयीशुनि
करः पपाते भावः। अथवा। अवणयथापर्यंतगमनप्रयासेनेवेतियतितयोरित्यत्रयोजयं। एते नातिदूरगम
नेश्रोत्तेन पतनं सेभवतीतितयोक्ते। ऊनेनाकर्णति हृष्टिनिरूपिता। एव मालोक नानेतरमग्रिमकृति
निस्तृपयति। भजंत्याइति। ततस्तत्यांतस्वेनह्यणांवबहिर्गतव्यमित्यवधावनसीहितः। यज्ञालीपरि
जनरत्सिमन्हृताकपटकंडृतियस्मिन्नेवं पिहितमाछिभ्नस्मितंयथास्यातथागेहाद्वृहियातैस्तिकडृति
प्रिष्ठणपूर्वचितरोषवेशदशास्मरणजनितस्मितंआषाद्ययथासानजानातितयागोपनं कृत्वाबहिः
निर्गतैस्तिस्मरणौरः समाकूतंविविधभावां दोलितं जताएव सुभगंच परमसौंदर्यमनोहंयथास्यातथा
स्यं पद्मयत्याः। अथवा। प्रियास्यस्येवविवेषणः। तादृशातत्पद्मयत्याः मृगद्वांलज्जायतिदूरव्यगमत्
पलायितवतोत्यर्थः। तत्र हेतुः सलज्जेति। कामेन जितत्वा दूजितासतीस्यालुमसमर्थीजातेति

तः

भावः अपि द्वैन्यथातुलीजनो बीहिनीर्गतस्थतालक्ष्मापीतिज्ञापितो इवेतिपोठेत्तुलीपरिजन
 ॥५०॥ द्रवसापिव्यगमदितिसंबंधः। उथवा। इवत्येवार्थः। व्यगमदेवेत्यर्थः। तदाहितात्मीपरिजनेतिशेजना
 । एवं सभराकांताद्वाप्रियः परिरंभणं कृतवानितिकुंजातरेण क्वचित्सरवीद्वाप्रितवतीत्याहज
 यश्ची विन्यस्तेरिति। ग्रकीणीदिस्त्रुरस्त्रिविंदुयत्रतादत्रो मुरजितः रसप्रतिवंधक इत्तुजयकंतुश्री
 कृष्णस्य शुंजद्वैजयति। सर्वत्कषेण विराजतो देउपदेनयः इत्तु बद्धाधां करोतितं देउपदेवेतिज्ञा
 पितो। तेन मुरजित्पदेन कामस्यैव जेतुरित्युक्ते। ननु मुजद्वैस्त्रकसंबंधासंभवात् ग्रकीणीस्त्रिविंदुलं
 न संभवतीतिचेतत्राह। विश्रोषणेन। कीद्वास्य मुरजितः मुजाभ्यां आसमेतात्पीडयित्वेत्यर्थः। ऋड
 यैव हतः कुवलयापीडाख्यः करीयेन ताद्वास्य पृष्ठतेन तन्मारणेतत्र हेतुतात् रसकसंबंधो जात इति स
 था तत्र हृष्टां तेन विनिनष्टि। जयश्रीति। जयश्रीय विन्यस्ते: मंदारकुसुमैहित इव पूजित इव इ
 माऊस्त्रिविंदुवोनम्भवंति किंतु जयश्रीयामंदारकुसुमैव पुजित इति। किंच। द्विपर्जननितमुदाजान
 देन हेतु न जयश्रीय यैव स्वयं सिद्धे रेण तत्कुम्भस्य सिद्धे रेण सुद्रित इव मुद्रां प्राप्तित इव जयचिन्हस्य मुद्रे
 व कृततिभावः। उथवा। अत्रभ्रंग्यते रेण रसात्मकघर्भाद्यापयति। मुरजितः कामजेतुः परिरंभण
 न कुचकुवलयापीडकरिणः मुज्याभ्यामा पीडनं मरेन मुक्ते तेन गद्धालिङेन तथा त्वं ज्ञापितं। तत्र

॥५०॥

यनस्वक्षतदानजनितासुणचिन्हानौमस्त्वयूपत्वंसूचितं। तत्रोत्प्रेष्टते। जयश्रियाकामजनितयश्रियात्
येत्यर्थः। पुनःकुचकुमकुमदिसंबधात्मिदैरमुहृतलंप्रियोवकृतंस्वकीयसंपादनायेतिभावः। एताह
श्रीमुजदंडोजयतीतिसावधाराधारिरसादिप्रस्तावनाकृता॥ ॥ इतिश्रीगीदगेगेविद्वीकायांगुदर्थदीपिका
सानंदगेविद्वीनामैकादशःसगः॥ ॥ अवसानंदगेविद्वंश्रियाभिलेनस्फुटभेवागम्यते। अथसरखीगमनौ
नंतरंयज्ञातेतद्वर्णयति। गतवतीति। सर्वोदैवगतिवित्तिर्तोमंदोयस्यपाभरतेननिर्भरस्मरवद्वांज्ञा
कृतंविविघ्नावसंबलितंयथास्यात्तथास्फीतंयदिस्मित्तेनस्त्वपितोघोश्यास्ताहृषीपुनःकीदृशीसर
सभ्ननसंरतिसादरचित्तांअतएवमुहुर्मुहुर्वपद्मवानोप्रसवानांद्रायनेनिश्चित्याद्वींअनेनस्वरतिसमिह
ज्ञापिता। ताहृषींप्रियांहृष्टाहृष्टाहृषीःउवाचउक्तवान। तदेवगीतेनानुवदति विभासरागेएकतोलक्षणम्
धुनानारायणमनुगतमनुसरताधिके। हेराधिकेमहाराधनसाधिकेऽतावत्यर्थतंमयात्तवाराधनायतपःकृ
ततस्यफलस्यपाफलस्यसाधिकाचत्वमिदानींप्रकटेतिसंबोधनं। अतएवाधुनासणमिदानींसणमात्रेणा
नुगत्वांलक्ष्मीकृत्यगतंत्वंसमीपे प्रात्यं। पूर्वतुनारायणंतदेकध्यानेकपरंवहिरनुसंधानरहितं। ताहृषाम
नुसर। यथानारायणः क्षीराद्वौद्वौतेतथामयापिरससमुद्रेशयितो। बहिःसंवेदनाववत्त्वात्। अधुनास
दलोकनसणमात्रउहुद्वृत्तिजनुगतंत्वदनुसरणेप्रात्यंमामनुसर। यथानारायणद्वायनानंतरंप्रबोधे

जाते सर्वोपितं पुनर् चितं तथे त्यर्थः । यथा तिविमलदुग्धा श्विसलि रेनारायणः त्रैतेतथा समततो बिकसित कुसु
 मनिकरप्रभो ज्वलतेर विश्वादद्वारको मुहो प्रसरावभासमानपरमरमणीयनिरेय अधुनानारायणं कालात्मक
 इथनोपस्थितं क्षणं मुखवर्त्पं अनुसर। तत्रापित्तं स्थदुसरति । अत्रत्ययोर्ग्यं सात्त्वमेवेति भावः । किंचात्त्र पुन
 नीरायणः । नास्त्वं लसमहस्तत्रायनं यस्य ताहृशः शेति इदानीमत्र नारायणउद्धुरसायनः नागबंधप्रकारेण स्त्री
 त इतिवृष्टायनभपिव्यंजिते । तदेवानुसरणं विश्वादयति । किसलयेति हेकामिनि किञ्चालयद्वायनते लेचरण
 न लिनविनिवेश्वेकुरु । तत्र हेतु बदति । इदमंगुल्यानिदिष्टं मुवेषं मुदरो वेषो स्वनास्त्वो वायस्य ताहृशं किस
 लयद्वायनं तव पदपल्लवात् वैरसंबंधिपराभव मनुभवति । पद्मूवः स्वसौंदर्येण त्वच्छरणेन सहस्फूर्ति इति
 त्वचरणधारणे नायपराभवो भवतु । त्वद्वरणसौंदर्येणापहतगवेभिवत्यर्थः । अथवा । क्रीडायां मद्दने
 न तथा स्त्रिति । अथवा मुवेषमिति पराभवविवेषणं तेन तत्पदरचितपराभवोपि मुवेषणेति सूचिताए
 तेन त्वच्छरणसंबंधेन किञ्चालयानां सफलजन्म वत्वं भविष्यतीति व्यजितं । अन्यच्च । तत्वपदपद्मूवेन कृता
 वैरीयः कामस्तस्य पराभव मप्यनुभवतु । शायनस्य रंगभूमित्वा तत्र वेकामपराभवस्य कर्तव्यत्वात्तवपद
 धारणेन तमप्यनुभवतु । पश्यत्विति भावं । अन्यदपि प्रार्थयति । करकमेलेनेति । अहेवकरकमेलेन तवचर
 णं करेत्वा । श्रमनिवारणार्थं प्रयोजनकथनपूर्वकधारणकथनेन बहुप्रयोजनगर्भित लात्तदूरभिप्रायकं धा

रणमितिव्यंजिते। ननु पदधारणसर्वोनां धर्मस्तत्राह। मदधीचिद्रमार्गगमितासिभयेव प्राप्तिरासीतिजा
वः। अतोऽहमेव चरणसंबाहनादिकर्मकरोमीति प्रार्थ्यते। किंच। शायनो परिस्थित्वास्तु मामुपकुरुते
शायनं करुमया पादसंबाहनं कर्तव्यमितिभावः। कीदृशं मां। अनुगतिशूरत्वं त्यदानुचरणशूरमति समयं
तत्रदृष्टं तः न् पुरमिव। न् पुरो यथात् त्यदानुगमनेशूरत्वाहमयीति सामयं। अतो नुचरणशूरमति करणेजाज्ञा
पयसिचेदुपकारमेव करोषि। आज्ञादैनेन प्रसादोपितवज्ञातोमेव दित्यप्रितथा। अथवा। अस्मि सोरेस
मुन्तो रेतं न् पुरं सख्यात्रायनो परितदानीं स्थापितं हृष्टावदति। न् पुरमुपकुरुमामिवेति हृष्टातः यथा पदक
मलसंबाहनाज्ञामयुपकारः कृतस्तथा न् पुरमपि पादानुगतिकरणेज्ञापते त्यनेन तत्करणमामेव ज्ञाप
येति व्यंजिते। अस्यदपि प्रार्थ्यति। वदनसुधानिधिगलितमिति। ईषकूज्जयस्थितो प्रत्याह। अनुकूलव
च नं रचय। दृशानीं लज्जाकरणं प्रतिकूलमेव तत्यागेन रसधारास्ता पिवचनं कर्तव्यमितिभावः। किमिव
। वदनसुधानिधिगलितममृतमिव। ताहृशावचनश्च वणानं तरुरसिथतदुकूलं नदहमेवापनयामियतः
प्रयोधरयारसधरयोरवर्णोधकं। कमिव। विरहमिव। यथेदानीं विरहो मयानिवतितिस्तथदमपि दूरी कर्ते
व्यमितिभावः। अपनथामीतिवत्तमानप्रयोगेन तत्साणमेव तत्कृतमित्यपिव्यंजिते। दुकूलविष्वं सेनपुरु
कितमवलोक्य प्रार्थ्यति। प्रियेति। प्रियपरिरभसेनवलितमिव तस्मीरं भक्तुं अयेवलितमिव पुरु

लकितं कुचकलशो मदुरसिविनिवेदाय तेनमनसि जस्तापंचत्राष्ट्रयनिवृत्तं कुरु। कथं भूतं कुचकलशो अत्य
॥१२॥ दुरापे इतरसाधनेतुः प्रायं किनुतत्करुणाकाशैव प्रात्यग्मित्यर्थः। अताएवत्वं विनिवेदाग्रत्युक्तमलदं करोमी सुकं
अथवा। तादृशं कुचकलशो द्वातस्त्रणाभाषिपुं भावेभवतितथापितेहुः प्रायं भेवतितथोक्तं। एतावत् त्वं तरमध्यं
तः संवेदनरहितावहिरतथा स्वभावस्फूर्तिनिजोतेतिजीवनं दानं प्रार्थयति। अधेरति हेषामिनिभाभनीतिसंबाधेन
नत्वत्कोपनेव भमजीवनस्य लङ्घावात्मकत्वं जातमिति स्फूर्तिं अतोऽधरसुधारसमुपनयेदेहि। तदौनेन मांजीवये
स्वभावो द्वोधसहितं कुरु। यथा। स्तेनमृतं जीवये तथा सभापीति ज्ञापनाय मृत मिवेत्युक्तं। तत्र हेतुः। दासमिति। स्वये
य चरणसेवकमिति। मादग्रूपदासयोग्यं दास्यं कारयेति भावः। तथात् भेवस्य शृण्यति। त्व यीति। त्वयिविदोषेण निहि
तं स्थापितं मनोयेन। मन इत्युपलक्षणं विरहे त्वय्येव भन्तुरादिसकलें द्रियादि निरुद्यं प्राप्ननितात्ययापिनस्वसंज्ञा
व प्रात्यानीति निरूपितं। शिष्टवपुः ततु विरहानकेन दग्धमिति तथा विदेषणमुक्तं। अताएवाविलासं वीहीविलास
स्फूर्त्यज्ञावसहितं। अतोऽमृतदौनेन जीवयेति प्रार्थना। अत्रयदेव प्रार्थ्यति तदेव दीयत इति तथा कृतिरपि भवती
मित्रैयं। एवममृतदौनेनोऽहुङ्करसात्मकः सनविस्तासारभेकिचिद्प्रार्थ्यति। शिष्टामुखीनि। तादृशोपिसमयेन्हेति ॥१२॥
हुजाकितं मुरवं वर्तत इति शिष्टामुखीति संबोधनं। अस्मिन्समयेव ज्ञानोचिता किनुतो विहाय मणिरवानामुणं
अनुगुणः कंठ निनादः। मणितस्त्रूपाय स्मिन्नेवं यथा तथा मुखर्या। मणितस हितमपि क्वाणितयुक्तं कुर्विति भावः

अनुग्रहक धर्म नद्दूयोरप्यकरुपतानिरूपिता। तत्करणे ज्ञावद्यकत्वमाह। श्रातियुगलङ्गिति। पिकरुतेनवि
कलं पृथ्वीत्वद्विरहेतस्य कहुरवणविचेष्टश्रातियुगेलचिराज्ञातमवसादिकत्वरूपद्वयं वामय। अनेन कूजित
न सनिवसिष्यत इति तथा ग्राथ्यते। एतेन तस्याव्यारभाजति तिज्ञापिते। तदापरमानंदसमुद्रमग्नामीति तर
लिन यनां प्रवदति। मामतीति। इदानीं यन्वतयनं मुद्रितं प्रवतितन्मयज्ञातं तेदेवाह। अतिविपलस्या
सि। निःकारणलेनोभयोरपिदुःखजनकत्वाद्विफलएवक्रोधः। ताहृद्यारुषाविकलीकृतमामधुनाऽवले
कयितुलज्जितमिव। एतद्वृज्जाजनितमीलनाद्विरस। लज्जाविहायविविघ्रसदोलितकटाहतरैर्णे
रवलोकयेति भावः। अथवा इतिखेदं रत्नेखेदं मयाव्ययमिव पृथ्वैर्मितावत्कृतमितिरवेदं। विसृज। अनप
राधस्तमैवतवकोहेषडति। अथवा। इतिरेवदं प्रथमसंगेयया भवति ताहृद्याविसृजनयननिमीलन
मपितेनैवजातमित्यपिज्ञापितं भवति। एवं इतिप्रारम्भजातेमीलमुपसंहरति। श्रीजयदेवेति। इदं श्रीजय
देवभणितं कीदृशः। अनुपदापदं पदं लक्षणकृत्यनिगदितः मधुरोपोः कारुजयकारिणः मोदोयत्रयेनवा
ताहृद्याप्रतिपदं तद्वावसरसः हृदयेषु मनारमेयोरतिरसभावः तस्य विनोदं कोतुक मुखं जनयतु। एतद्वेन
मनसितद्रसानुभवकरोत्तित्यर्थः सखीजनानां परस्परतद्वात्तियातथा भवतीति तथोक्ते। अतः परयाहृः
मुरतारंभः प्रकटीबभूवताहृमाह। प्रत्यक्षहृति। तयोः सः सुरतारेभुद्वौ तोबभूव। स इति प्रसिद्धः रसग्नाले

द्वित्यर्थः। अथवासम्भनिर्बचनोयदत्यर्थः। कीदृशां व्रियंभावुक् उभयोस्ता हृष्टाएव प्रियत्वानुभावकेजा
 त इति भावः। तमेव कथयति। यत्रारम्भे निविडाश्लेषं पकृते सात्विकभावादुसङ्गः पुरुषकां कुररत्नेन प्रत्यक्षेऽ
 भूततावानय्यं तरायः सेदुमत्रावयोभूदित्यर्थः। क्रीडयञ्जीडायावादयदाकृतं विलोकितं विविधभाव
 संबलितं विलोकनं तस्मि निष्प्रियेण यत्र विद्वाभूत्वे मेष मात्रमपितत्सहनमत्रावयमभूदिति। अधर
 सुधापानेव कथानमिः कथामिः रसोपयोगिमिः परिहासोक्तिमिः विद्वाभूत्। यदयपि साकथावेद्या
 दिक्भावोद्भूधिका अनुकूलातथापितत्सानेऽतरायकारणीति प्रतिकूलजाति भावः। मन्मथकस
 युद्धे विविधं धक्खाप्रकारणयुद्धकरणेऽनानंदा द्विगमेन प्रत्यहोभूत्। तादृशानेदप्राप्तेसर्वेदिशा
 णात त्रेवलीनत्वाद्वहिरन्तु सेधानाभावनलत्तकलाकौशल प्राकदेवतयेति भावः। यदयत्येतद्यमीऽनुपि
 रसाम्भकाः सुरवासिव्यजकाणवतथापितत्समयतत्कृते रेव प्राद्यान्यात्थाजात इति भावः। अन्य
 दोष आश्चर्यं निरूपयति। दोष्यमिति। एवं भूतापि कातः कामपितृसि मनिर्बचनोयां संतोषपूर्वि
 ऊपतदहो आश्चर्यी एवं भूतम्यलोके खेदोदद्यते उस्यतु संतोष इति तथा। नन्वेव माश्चर्यं किञ्चभवतो ॥८३॥
 तितत्राह। कामसंख्यति। यतः कामस्य वामागतिः लोककृतवाहुं धनादिविषयीतागतिपरित्यर्थः। लोकसा
 कृतिर्दुःखवदायि नी। कामसमरसैव सुखदायि नी। ति विषपरीत त्वं गतौ। कामजयानं तरं त्वं सिंहचितैव।

जुथवा। यताद्वरोपितृत्प्राप्तः कामस्यवामागतिरहो जाश्चर्यं अथवा। अद्येष्येवं कामयुद्धेकांता॥
बताडितः मौहमपि प्राप्तः नथापराभवः कामस्येवजात इत्याश्चर्यं अधेषु नः कामस्य प्रतिकलागतिः
समरोपक्रमस्याभवति नदप्याश्चर्यं एकावारं जितस्य पुनस्तद्यमेऽजाश्चर्यं। एवं सति कामपितृत्प्रि
मापेत्येकमाश्चर्यं। पुनरेष्ये कामस्यवामागतिरिति द्वितीयमाश्चर्यं। इतिपदसंबंधो ज्ञेयः। मुहु मुहुः पराजि
तोपस्य प्रतिकूलतानत्यजतीत्याश्चर्यं। किंच किंचलं ताडनमाव्रमेवनकुते किंत्वन्यपितदाहादोभ्यमि
ति। दोभ्यं संयमितः ददं बहूततः पयोधरभैरणगादपीडितः मर्दित इत्यर्थः। ततः पाणिडैराविद्वः पुनः सता
घरपुटः पश्चाद्योषीतेनाहतः ताडितः एतेन विपरीतरसो निरूपितः पुनर्हस्तेन क्वेजानमितः कंचमृहे
त्वागादोपमैद्युच्युवनादौ वातथाभवतीतितथोक्तं। एवं कृतपुनरधररसस्य दनसंभोहितः तदानंदरसम
ग्रुदत्यर्थः। एवं द्वयुद्धप्रवृत्तस्य कोतजयायत्नं कृतवतोत्याह। मानांकदृतिः मारणवाकायस्यः केचन
योद्धारोद्यंकधारिणः स्वधृतमंकेचिद्रुञ्जन्यत्र पश्यतित्येता। तदाभिमानेन तेन सहयुद्धं कुर्वति जयवरा
जयोतुदवाधीनो। तथारतियुद्धं मारांकं भवति। यस्येव मारः प्रवर्लः स एव द्वितीयेन सहयुद्धं कुर्यात् एवं
सति साद्वरोरतिकेलिकुलरणारंभयथा उनेन वाद्यादिद्योषकोलाहलसमुदायः संकुलमुच्यते तथाक

कणन् पुरकिं किणीदामादि कृणितसंसुक्तेत्वमत्रापि सूचिते । ताद्वेतरस्मिन् लयामारांकधारिण्या
प्रिययाकांतजयायतस्मिन्नपितंदकंहृष्टातज्जयंकर्तुमुचिदनिर्वचनोयंसाहस्रायंसाहस्रिकलंसंघ्रम
रत्यादरेणतदुपरिकांतोपरिग्रारम्भिः। इदंतु महसाहसंकृतं। परंत्वैविचार्यतत्कृतंतदेवाहयतोनिःसं
दाजघनस्थलीजातादोर्बृह्मिःशिथिलिः। बद्धसरुत्क्षिप्तंअस्थिचमीलितमिति। जितस्यैवंभवति। पूर्वेयुद्ध
रभेमारांकमिमानात्। उंघालुत्वाद्वेगवतीपिण्डेतिजघनस्थलीतशोक्ता। दोर्बृह्मिरपिगादाश्लेषवंद्या
दिष्ठुउद्देश्यावस्थेपिण्डमाभावात् स्थिरंअस्थिचोत्तरलंकटास्थबाणप्रहोषु सादरंस्थितमिदानींसर्वत्रैत
द्वूर्मनिवृत्याः। कंगेत्कधर्मवत्खंजातमितिपौरुषरसःस्त्रीणांकुतःसीद्धतीत्युक्तं। तासांस्तोषनसामर्थ्ये
भावात्तथात्वंकर्थंसिद्धेदित्यर्थः। ऊतएवतदारंभेपिमहसमित्युक्तंरतेनकं। तजयःसूचितः। उत्थ
वा। एवंयःस्त्रीणांपौरुषरसःसिद्धतिः। ऊनेकसुकृतसाध्यत्वात्। तदभ्योवकुतोहेतोःसिद्धिप्राप्नेतित्य
र्थः। ऊनेकसुकृतसमृहरवतश्चेतिभावः। यद्यप्यवंकातजयोनिरूपितस्तथापि सावव्रेतजातइत्या
श्चयनिरूपयति। तस्याऽतेरतिरणारभेषुर्विमत्यांकामजारनिर्बातायतरत्यस्त्रहारजनितधर्मचिन्हा
निलस्यंते। तान्येवस्फुटयति। तस्याऽुरःपाटलपुष्पवत्येपाणिज्ञातेरंकितं। तस्याद्वौनिद्रया कथा

॥४४॥

ये अलसधमसिद्धिते प्रहारानंतर युग्मितदशा सूचिता। अधरशोणि माचनि निर्धेति। अनेन मुखेशांतरसे
ज्ञापितः। विलुकिताः स्वरस्ताः स्वज्ञाय भ्यरस्तादशाः मुद्भूजाजाताः। एतेनानवधान वं प्रदमिति च पुनः कोर्य
दानः। इष्टश्वृथं मंचलं पैस्य तादृशं जात मिति लज्जाद्यननुसंधानेन मोहवस्थानि सूपिता। एवं तद्रसपर
मानदस मुद्रमभात जाते तिनिरुपिते। एम्भिः पंचम्भिः कामद्वैरः कीद्वैः। प्रातः पत्युद्दिग्निरिखांते। प्रातः प्रिया
याएतानि पंचा पिदर्शन मात्रेण तत्रैव संलग्नानेति भावः। तादृशैस्तददृशत मधूतयत्पत्युभीनकी लितं। निख
ताः। दशाः स्थाएव न विश्वाता इति पुनर्निखाताः। दशोः कीलितं भन इलिद्वितीयः। न हि निखात रथलादन्यके
लितं भवति। इदानीसेनायाः। पलायनेसेनापति श्वेतस्तमुखेति इति दाश्वरस्य ग्रीति मेवोत्पादयति। तदा
ह। व्यालोल इति। युद्धेजितस्य तथा भवतीति कामयुद्धे जितायाः स्वरूपं वर्णयति। केऽपाद्वा व्यालोलः। विमु
क्तवेणि रित्यर्थः। एतेन कनकं गोरकं तिकमनीयतरोगेषु वितत कचनिचय ग्रोभातिवाय उक्तः। अलेक्स
र लितं। पूर्वश्यानस्थिता। एव वक्रास्थिताः। इदानीविपर्यस्त इति तरलते। कपोलो खेदलो लो। श्वेतस्तथा
भूतौ विबाधरश्रीरपिदशादं तक्षते न तथा कृतानेन सब्रह्मण्णति सूचिते। युद्धेत शाभवतीति तथा कुचकलवा
रुचाहारयष्टिरीति। त्रुटिजासतीपति ते ल्यर्थः। युद्धेजयानंतरं लुठिता। जाते वेति ज्ञापनाय हारिते त्युक्ते। कां
चीचकांचिदाद्वांगतानज्ञायते कुत्रभगते विज्ञापनाय कांचिदित्युक्ते। युद्धपराजितानामेव मवावस्थाभव

तीति स्वयं से नापतिः स्तन्जन्धन पदं पाणिना भाष्टाय पिधाय सव्यं सलज्जं यथा स्यात् थामां पश्यतो रत्ना
ते हादृया लज्जाभवती तिशां तरसे निरुपितः ॥ तथा पिविलुक्तियास्वरक्तां धरती तिरतिरणकीति द्या
॥ १०५॥ रणं द्यो तिते । तादृग्रीमंधिनोति । प्रीणयति समरतभूषणावसनरहितास्वद्ग्रावेणापियरमवोभया प्रीणय
त्येवै तिरस परवश्चात्मने दूर्योधिक्यन्वच निरुपिते । यथा पराजिते स्ववेदोपतिते पिसंग्रामत खोयी नुभावा
द्वूस्य प्रीतिमेवो खादयति तथेयमपीतिभावः । किंच पूर्वयुद्धसंमुखस्य पश्याज्ञितस्य प्रतिपद्मविलोक्ते
लज्जाभवती सब्मित्युक्ते । तादृग्रोलोकनेजेतुं प्रीतिरुचिर्ते बसर्वमवहात् । एतस्मिन्मन्तरे कुञ्जाते रणकायि
त्सर्वीपठितवती त्याहा ईषदिति । एतादृग्राकुरंगी हृता भाननं द्यन्योदयतीति सबंधः । कीदृग्रादन्यः इग्रामः
उत्तंगुञ्जभागः सुचकर्स्पोययो स्तादृग्रोपयाद्यौतदुपरिपरि व्यंगी भास्त्रेषु व्राना । एतेनाश्वेषं कुर्वन्नेवा
ननं धयः तीति सूचिते । भाननं स्येवयानकर्थनेनाधरसुष्ठावानकपोलनयनचुंबनरसामृतपानं वद्धनि
ते । प्रथमं तत्सामयिकानन स्वरूपमाह । इषन्मीलितहृषि । भानदा विभीतिनतया लं मुग्धमनोहरयथा
स्यात् थाविलसंतीयासीत्कारधारा तद्वन्नादव्यक्ताभाकुलकेलियस्यगाढरदनक्षतादिकरणेतया भव
तीति तथोक्ते । उर्जीपुनः काकुल्किप्रियवाक्यं । विनयसहितप्रोत्युत्पादकं वचनं तेन विकसंतो येदं तांत्रा
वः तैर्धौतिः अधरोयस्यताहृतमेतेन रसभरणे स्मिलमपि व्यंजिते । किंच । एव भाननद्रोभामुला स्वरू

पावस्था माह। हृषीति। हृषीतिकेषणानंदोद्रेकेण चिमुक्तारसयनरवशतयाचिभिलाकृतानिः सहतदंतराघ्यसे
दुभूत्त्वात्तुर्यस्यास्तादव्याः एतेनतदानंदसमुद्रेमग्नाजातितिसूचितं। क्वचित्प्रथमांतं पदं तदाकर्तुविद्वा
घण्डेयं। एवमग्निमरसप्रस्तावनाकृता। अतः परं तातेताहृषीपूर्वक्ताराधापरमप्रीतं चत्रीकृतखाधी
नोभूतं द्वावद्वीतितिनिस्त्वयति। उत्थेति। उत्थेतिपूर्वरतितोऽस्मिन्नोपक्रमेण सुरातेनितांतस्विनांगीजु
लसांगोद्दानीं कांतजयेजातइति। अतः परं भयायं जेतव्य इत्युनरवियुद्धाय सञ्जीकरण्यार्थं सादरं
यथास्तात्तयासादरं गोविदं वा आनेदनवाजग्दिदं वद्य माणमुक्तवती। कीद्वां सहस्रासु ब्रीतं। तत्सेण
मुतरां प्रीतं। अथ च एव। सहस्राद्य त्वितयुक्तं क्वचित्तस्तोकांतरपाठः। उत्थकांतं रतिश्रांतं मधिमंडनवा
छयानिजगादगतावाधाखाधीनभूतं केति। उर्थः स्पष्ट एव। तदेव रामकरीरागेण गीयते रूपकताळे
निजगादसायदुनं देनक्रुतिहृदयानंदनइति। क्रुतिहृदयस्यानंदकारकद्वितयेवाभिलाषस्त्वेवकरो
तीतिज्ञापितं। ताद्वायदुनं देनक्रीडतिसतियदुवत्रोद्वामहान्तः राजानः सकलकलाभिज्ञातत्रापियदु
मुख्यस्तन्मंदनत्वकयेनेन ताद्वायदुनं देनक्रीडतिसतियदुवत्रोद्वामहान्तः राजानः सकलकलाभिज्ञातत्रापियदु
मुख्यस्तन्मंदनत्वकयेनेन ताद्वायदुनं देनक्रीडतिसतियदुवत्रोद्वामहान्तः राजानः सकलकलाभिज्ञातत्रापियदु

तितथासेवोद्धनं। एतेन महाराजकुले सम्भवेन तत्रापि न दनत्वेन न नंदकारकत्वाद् च नायां सकलां चातु
॥१६॥ यैर्ज्ञापितं। अत्र पौयो धो अत्रैति अंगुत्या दर्शयति तितेन पूर्वसामयिक करकमलसंभर्दगढाश्लेषादि
तिश्रमजलादिनामकरीरचनायां स्तिष्ठत्वं सचितं। ताहृषोपयोधेरमृगमदस्यपत्रकं मृगमदेन वापत्र
कं कुरुचंदनशिरिगतेरणकरणत्यर्थः। चंदनशिरितेरणे तिविदोषणेन पूर्वस्येत्रेकामाश्लिङ्गित
स्तापः केरियत इदानीतदभावोज्ञापितः। अथवा स्तापनिवर्तकत्वात्थात्मुक्तमतोभवस्ययोगं गठ
कलद्वाः अर्थात् पुनः॥ यात्रायां तष्ठकुनार्थस्यापितः पूर्णकुमस्तत्संहादरसद्विद्वाएतेन पुनः युद्धार्थकाम
स्ययात्राज्ञापितेतितत्रद्वाकुनार्थरसपूर्णमिंगलकलद्वावस्थापितोः। तत्र पुनः पक्षवधारणमिव मृगपदप
त्रकं कुविति ज्ञापितं। अतावपूर्णकुमस्यवत्रकुनत्वमिति ज्ञायज्ञायपयोधरपदं किंचो हेत्रियाएवं करणे न
ममत्वस्य द्वादिनाप्रीद्युत्पादकं अलिकुले तिममलोचने त्वदधेरणकृतं यद्युंबनं। तेन रुद्धितं विततीकृतं
यत्कज्जरुतदुज्जवलयप्रोक्षनादिनाम्बगरखं कुरुरत्नोतेताहृमेव शोभाकरं भवति। एतिरणारम्भेतु ॥१७॥
रेखाकोरणरवितेमेव भूषितं कियत इति पुनरत्नाकरणत्वमुक्तं। काहृदांकज्जरुं अलिकुलस्य यद्युंज
नं तस्य संजनैकं। यथाकमलेभुमरास्तिष्ठतिताहृकर्त्रोभयात्थो भांतिरस्करोति। कश्चमूलतेऽचनेति

नायकस्य साथकं मोचयं तीति ताद्वाका भस्य बाणः पृथ्याणि तानि वृथाजातनिरुद्धेये चेन्नेवतलका
र्यभवतीति भावः। एवं कथने न सोंदृशी गवेपिङ्गापितः। किंच। लोचनस्य सायकस्तप्त्वा तदुल्लिकरण
कथने न युद्धो यमः स्मृचितः। किंच। न यन्न कुरेति। हेषु भवेष। शुभरूपः वेषो यस्य। एतेन का भस्मरोपया
गीवेषो निरूपितः। श्रुतिमंडले कुडले निवेदाय। पूर्वे नियुद्धं वरते पुनरधुनायथा पूर्वे मेवद्यारेत्यर्थः। का
द्वाश्रुतिमंडले न यन्न कुरेष्यो यस्तरं गः। अत्र गमनवेगस्तरलायां गस्तप्तस्य यो विकासस्तस्य निरासक
रेप्रतिबन्धकारिणीत्यर्थः। यथा कुरेगस्ववेगेन यथावत् अत्रेगतीदिकं दृष्टापरावर्तते तथा न यो रपिष्ठति क्य
मंडलगते दृष्टापरावर्तते निरूपितः। न नुकदा विदति वेगेनोः
त्युत्यापि कुरेगस्यातितत्राह। मनसिज्जति। मनसिज्जात्य विलासां धरतीति तथा अहृते तत्र पुनः
कोमपादाभ्रमाभ्रज्ञयेगद्यतौ तिभावः। तद्वयतः परावर्तते नोचेदुद्धृत्यापि गद्यतद्विती लघु वा। म
नसिज्जपादेनिकुडल विद्वाषणं एतेन कुडले धारणेन तद्धृता द्येन चलतीति स्मृचितः। कामपादात्वेन
ताद्वाश्रुतिमंडलसोंदृशी लोकनेन का भस्मपादोपततीति निरूपितः। किंच। अमरत्ययमिति। मम मुरेव नम
ज्ञेन जनकं सुख जनकं यथा स्यात्तथा अलं परीकमय प्रसाधितं कुरु। पूर्वे रिति समरेव वितते करेण
लं कुरु। एतेन तत्करणे मध्ये उप्यापि विलासा स्मृचिता अतावन मर्जनकमिति युक्ता। कीद्वामुखे

जितकमलेविमलेचपुनः कथं मूर्तेसंमुखेप्रसाधनार्थमेवसंमुखीकृते। कथं भूतमलकंसुविरं
 यथास्यात्थान्नमरचयंरचयंते। यथाकमलेभ्नमराभवंति। तथामुखकमर्हैजलकाआवृत्यति
 हृतोतिनिरूपितं। अतएवरुचिरंमनोहरंकियाविशेषणंवा। एतनालकप्रसाधनेकरकमलस्य
 ग्रामिलाषोपिज्ञापितः। किंच। मृगमदेतिहेकमराननविहिताकलंककलायस्मिन्। अथवा। वि
 हितोयः कलंकस्तेनकलंयथाभवतितथावातिलकस्येनविशेषणंविहितोयः कलंकस्तद्वन्मधुरम
 लिकरजनीकेरभालचेदेतिलकंकुरु। कीदृशंतिलकंमृगमदरेसनवलितेरवितं। ललितंमनोहरंकी
 हड्डानस्मन् विश्रमितः श्रमद्वीकरायस्यागतावसर्थंतरतिश्रमकणः स्थिताः इदानीत्वलकरभ्रोष्टना
 दिनाव्यजनावाख्याविकत्रिविष्ठवायुनावा। तेतिवृत्ता। अतस्तद्वेषुपुनस्त्वत्मोजाग्न्योचोतकंतंकुवि
 तिज्ञावः। एतेनपूर्वविश्रमनिवृत्तेषुनर्युद्धार्थंसज्जीकरणोद्यमः सचितः। किंच। चेद्रेयथाकलंकझोमाकर
 ावभवतितथात्रापिशेषाधायरकावपरश्यामलेनकलंकत्वमुक्ते। अतएवकलग्रापददत्ते। किंच। प्रिया
 ननस्यकमलत्वनिरूपणात्खलिकस्यचंद्रलकथनाद्वत्तत्त्वकान्त्रोनप्रियाननस्यसंकोचेज्ञापितः। एवं
 सति सोद्यातिब्राह्मणिनः प्रियस्यस्वाधीनत्वंचनिरूपिते। एवंयथायथावदतितथातथवप्रियः क
 रोतीतिपुनरत्तंबदति। ममरुचिरइति। हमानदममसन्मानमेवददासि। अतोममरुचिरविकुरकुमु

मानिकुरु। कीद्वैचिकुरमनसिजध्वजस्यचामेरयथामहासूरः स्वद्वौर्येऽनपकं ध्वजेचाभरादिवि
न्हं दध्वाति। अपरं तथा कामयुद्धद्वौर्येऽनायकचिन्हस्त्रपचामरः चिकुरएवेतिथोक्तं। एतेन पुनः कुसुभद्रार
समरद्वौर्येचिन्हसज्जोकरणनप्रियस्यापिग्रतिपाशिलं ज्ञापितेन। कीद्वैलस्मिन्द्वरतिगतिस्तेयद्यपिल्लये
करारं जितं तच्चिन्हशिष्यज्ञीकृतं तथापिपुनरिदानोद्दृष्ट्यमितिवौर्येगवेणि सूचित इति निमृद्दात्रायः।
अतावललितेमनोहरेऽनेनकातरतयातच्छिन्हस्यागोनकृत इति ध्वनितं तस्यलालित्यकथेन। पुनः
कीद्वैशिरवंडामयूरः तस्य शिरवंडवत् आमरज्ञातोपेयस्य। तद्वत्कोमलं त्वदीर्घत्वचिक्षणलादिधर्माः सू
चिताः जाटोपार्थकडामरपदेन द्वौर्येयोगेषापिव्यजितः। एवं युद्धेऽद्योगकवचादिधारणमपिक्रियत इति रसं
गंति भाह। सरसधन इति। एसं यथास्यात्तथाधने। मम उधने कीद्वावंवरबारणः कामस एव बारणः तस्यकं स
देरकामवारणवासस्थानमित्यर्थः। हेतु भात्रायः मणिरदानावसनाभरणनिवासय। अलं कृतानि कुरु। तत्र
स्थितकामवाणग्रहणार्थं तद्वेधनजालमिव प्रसारयेत्यर्थः। अतावशुभात्रायेति संबोधनं। तद्गुणकलासु
शुभ्रज्ञात्रायोयस्य तोहद्वा। पुनः कीद्वै। सुंदरमनोहरेऽनेन ताद्वौ तत्रविचित्रकलाभ्यः। दानाधलक
रणपरम द्वौभाष्मविष्वतीति सूचितं। किंच। यद्यप्यते युद्धसमये मां त्यत्कागताइति व्याख्यानभ
वंतितथापित्वं शुभ्रात्राय इति पुनर्बासयेति भावोव्यंजितः। एवं संपूर्णेष्टं गोरजातियुद्धार्थं सज्जीकृते ति

जय

गीतमुपसंहरति। श्रीदेवेति। अवणोत्सुकं प्रतिबद्धति। तादृशोदेवः श्रीकृष्णः तस्य बन्धसि मदंतस्थितः स ए
बद्धतीति तस्यैव च सिद्धासहितं देव्य सहितं यथा तथा हृदयं कुरु। एतेन परमदेव्ये न भावात् सकश्चर
णागत्या तादृशं हृदयं कुर्विति सूचितं। यदि हरि स्मरणे सरसंभन्न इत्युपक्रम्या त्रोपसंहारः कृत इति। कीदृशो
च सिजये देवणात् छवणे न स्वभाव विजयो भवतीति तथोक्तं। एतेन भावात् सकार्त्तो किं खभाववाप्तम
वेदित्य बांतरफलं निरूपितं। अत एव मंडले उंतभावात् सकम्भूषणरूप इत्यर्थः। न तु पूर्वं प्रतिबद्धकपोष
विद्यमाने कथमेतत्सिद्ध्येतत्त्राह। हरिचरणे ति। हरिचरण स्मरणमेवाभृतं मोक्षरूप परमानन्दात् सकोरसस्लेन विभीति
तं कलिकलुपञ्चरं डुर्येन तादृशो। एतेन पूर्वं स्मरणमात्रेण पोषनिवृत्तेऽनंतस्तादृशाभावद्वानेन स्वभाव परावृत्तेऽनंतस
त्यापरमानन्दानुभवरूपं कलं सिद्धतीति निरूपितं। अथ वा काचन सखी पूर्वोक्तराघावचन अवणानं तरं श्रीकृष्णं प्रति
बद्धति। श्रीजये देवेति। श्रीयज्ञेन देव्यतीति कामज्ञेन त्वद्रसमर्जनितानं देवीभाभ्यवदो न तथा बद्धतीति मंडले
मंडल करणार्थं सदय हृदयं कुरुन्तु न कथन मनुचितत्वे न भावनीयं। दयया तथैव कर्तव्यत दीयत्वा दितिभावः। अ
न्यज्ञ। पूर्वं जीव यमृतमिवदासमितिभवते वोक्तव्याद् सस्थतथैव सिद्धलाङ्घदयैव कर्तव्ये ति सूचितं। तत्रेतु
गंभीविश्वाघण माहा। हरिचरणे ति। हरिदुर्वहर्त्य चरण मंडलरूप परेव रणं तस्य यत्स्मरणं प्रिया कृतं तदेवाभृतं
एवं योदास्यं करोति सममापि प्रियं न कर्तव्यतीति स्मरणमेवाभृतं जीवदानदृभवतीति। तेन मितिं कलिकलुपञ्च

उनकलहजनितज्वररवंडनयत्रांताहदो। एवंकरणनपूर्वककलहजनितांतसापेगमिष्यतीतितथाविद्य
मितिभावः। एवंसखीवचनंश्लाइस्तवदनापूर्वकमेवपुनहर्कवतीत्याह। रचयेति। कुचयेष्ठित्रचयक
योरुच्योः पत्रंकुरुष्व जद्येनकांचीघटय। मुग्धस्वजाकवरीभरंरचय। बलयश्चणीपाणीकलयनुपुरोपेदेकुरुइ
तिप्रिययानिगदितः प्रीतः परम्प्रेमयुक्तः। पीतांबोपितथाइकरोत्। करणेतुनिरुपधिप्रेम। उद्धुरसात्सकलं
चेति। एवंविविधबंधरच्चनामिः प्रियमासहसर्वदाविरहतीतिलोकप्रकटितलोलामुपसंहरतीकाचनंसुखी
कुंजांतेरणप्रितवतीत्याहा पर्यक्तिकृतेति। एवमुपचितोमूरतिवंधयुक्तोहरीः पातु। कर्थेभूतः। पर्यक्ती
कृतायः नागनायकः ऽोषस्यफणाश्रणीछत्रवदुपयागितातसंवधिमणिनांगणयः संक्रान्तः प्रतिबिवस्तस्य
तस्मलताचपलसातयाविमुप्रक्रियांसर्वतः साकारव्यापकं द्रव्यमात्रतिसिद्धमेवनकेनायिद्रष्टमीतिदानीतत्प्रक
टावालोकयंत्रितितथाकरोतीतिसंचितं। तत्रापिस्यस्यतथाकरणेप्रयोजनमाह। अस्त्रणांद्राते: कृ
त्वापादांसारुहचौषीयावारीधिमुतालहमीः तांदिवृक्षः कावव्यहमिवारचनकुर्वन्। एकस्त्वेणतद्वर्णनेतद्यस्य
ज्ञावातथाकृतवानितिभावः। एतेनरसात्सकतापिनिरूपिता। अथवा। अत्रभावोतरमपिसरवीनांसूचयति।
एवंमूर्तोहरीः। वः पातु। कोहराः। पर्यक्तीकृतोयोनागमनायकः महात्मामभुजंगः। रतिद्रायेनविततकचनिकरः
तस्यफणाश्रणीउत्तमागोपरिभालप्रदेशावधिग्रामात्मातत्रयामणयः। अलंकरार्थविरचिताः। भूषणसूपाः तास्ता

गणेसंक्रान्तः स्वप्रतिबिंबस्तस्य संचलनं तथा प्रतिबिंबस्य अभवतीति तादृशोः । विभूत्यकि
॥८८॥ शं विभूत्य । एते नैता दृशासौ लासहितमेव नित्यसाकारं ब्रह्मतिसूचितं । वपुरीतिपोठस्कूटमेव तावद्गुप्तलंदाधीरि
त्यर्थः । तत्करणप्रयोजनमाह । अद्वैतांश्चैते । पादाभ्यासहचारिणीथालद्वीपः प्रियायाः साइद्वानोरतिवधसमय
नायकपञ्चाङ्गो गम्भवति । नूपुरहंसकमुद्रिकादिविरचिताः तांदिदृक्षुः कायव्यूहमिवाचन् । तद्वेभादृशीना
ध्यमेव तावद्गुप्तत्वं कृतवानित्यर्थः । एवं मुपचितीमूर्तोरतिनिवद्धः वः सर्वदापातु । एतदनुभवं कारणदसर्वदार
स्तु । अवतारसौ लायाकदाचिन्मानादिदृशायामंतरायोभवति नित्यलोकाश्चतौ सर्वदापरमानंदानुभवात्वे
तितथोक्तं । वाद्याप्यानंतरमेकस्त्रैपवस्थितिरतिभावः । एवं पूर्वीपसंहारणनित्यलोकाश्चित्प्रस्तावद्याशीवदिनि
रूपितः । एवं विहारानंतरममलतरकुसुमनिकररमणीयध्वरलतरप्रश्नोदासितनिकुंजसदनस्थिताईषद्विहसि
तामृतचंद्रिकाकुलिकृतप्रियनयनन्यकोरामंदव्रपानतीकृतविलोचनांतविलोकनपरांईषन्मानेननर्भपरिहास
मध्वरतरांविलोकयप्रियोयकृतवान्तदनुवादरूपकाचनयष्ठितवतीत्याह । वामप्राप्यतिपुरात्मलक्ष्मीरूपा
स्त्रीरोदतीराज्ञातातदासर्वान् विद्यमपिस्वयंवरपरात्मासीस्तदात्मामप्राप्यमूढः समृडानीपतिः यद्यपि
सापिपरमसुंदरीतथापिकालकूटमपिबदितिशोकेनोचो त्योनेऽन्यत्कारणं नपद्यामि । एतेनलक्ष्मीप्राप्त्यभा
वेनर्तुमेवतथा कृतवानित्यर्थः सूचितः । इत्यपूर्वकथाभिः कृत्याऽन्यमनसः अन्यत्र गतं मनोयस्याः । एतेनातः

परं संनदास्यामीति भावो विस्तृत इति व्यंजितं । तादृशाराधाराबह्योचलं विशिष्यद्दीकुर्यस्तनकोरकोप
रिमिलन्नेव उद्यामाग्रभागं कुच्युगलङ्घमेव प्रदर्शयन्नितर्थः । अव्यंतं भुः स्फुटमेव कालकृदमपि वदिति चू
कुकुरो भयानि श्रीयत इति हरे स्ताद्य विलासकोतुकानं दकारित्वेन वः पातुः । एवं सर्वदा विद्यविहारो निरु
पितः । किंच । सतु मृडानीपतिः स्वयं मेव तामसः पुनर्मायारूपायाः पतिः । तादृशस्य मोहाएव भवेन्नतु लक्ष्या
त्पिभवतीति विषयपानमुचितमेव । अमृतं तु लब्धणसेवया प्रायोनेतन्मध्याप्राप्तं । अतएव यं वरपरामित्यु
क्तं । नकेन चित्साद्येन विद्यनावा । एतेन यं रसः मुद्दुनिरूपधिभक्तिमार्गयिदार्थेन तत्रापि लक्ष्यसादेन प्राप्त्ये
मान्यथेति निरुद्गाढ़ाशो ज्ञापितः । किंच । लक्ष्यसादेव प्रतिबंधवस्तोचलनिवारणेन हानमेव फलं प्राप्तमिति वि
द्यवस्थेऽचलमितिकथनेऽचितं । अतः परं कविः प्रवंधमुपसंहरनि । यद्दृष्टवेति । गांधर्वकलासु यत्कौशलं
द्यक्ष्यवस्थेऽचलमितिकथनेऽचितं । अतः परं कविः प्रवंधमुपसंहरनि । यद्दृष्टवेति । गांधर्वकलासु यत्कौशलं
नाद्यशास्त्रोक्तं तदनुत्तम्भूषीकृत्यवेष्यावध्यानं । विष्णुरुद्देन रसात्मकः पुरुषोन्नमः उक्तः तादृशं वेष्यावध्यानं
रागतान्तरालरागापमूर्छनोद्ग्राहसीहितं चित्तनं । पुनर्यति शृंगारविवेकस्यतत्वं यादृशां रसवस्पं तादृशा
मपि अखिलं सर्वप्रकारमेदसहित । अथवयत्तुनः काव्येषु लीलायितं निरूपितं । तसर्वजयदेव पंडितकवे
संबंधिनः श्रीगीतगोविदतः सुधियः ग्रामनमित्युक्ताः प्रगवत्संबंधित्वमेवमते: ग्रामनत्वे । तादृशाः परीद्वाध
यं तु । यस्य यदपेचितं तस्यतस्वभावात्रास्तीतितद्विलोक्य ग्रहं तु । तत्रापि सानंदाः यदेवापेक्षितं तत्प्राप्ता

चानंदसहितः संतस्तथेत्यर्थः। सुधियद्विति। कथने नभगवत्संबधिताभावेपरिज्ञोधनेतस्मात्सिनेभविष्य
 तीतिसञ्चानंदोपितर्थेतिसूचितं। पंडितपदेन स्वस्मिन्समस्तश्रुतिप्रतिपाद्यभगवत्सर्वज्ञानज्ञापितं क
 विपदेन चरसात्मकज्ञानेन तादृगागुणवर्णनसामर्थ्यं द्योतितं। एवं सति इता हृद्गावोभन्नमतिपूर्वकविज्ञोध
 नादानंदप्राप्तिसूखं ग्रंथकलमुक्ते। इदानीनिरिलवस्तमाधुर्यविस्मारकं लेनस्य प्रबंधं कविः स्तौति। सा
 ध्योभाष्योकेति। यावज्जनयेदवस्थवं चासिष्टं गारावसारो यवतादृजं भावं विष्वक्सर्वतः देहप्रोणं द्रियेषु
 स्यतएव साधनं विनैव इह धरिगायां यछंति। वितरंति। एतेवैतश्रवणमात्रेण भगवतिरसात्मकभावो भवती
 ति ज्ञापितं। तावद्गूणीसंबधिसकलाभ्युरपदार्थोनां परिहार इतितेषाम प्रयोजकलभावाहेमाध्यीकतव
 चिंताइदानीं साध्योनसंश्वीचीतानः। तव माधुर्येरसनेद्रियाखाद्य एतन्माधुर्ये तुकेवलमंतः करणासा
 यमितित्यागुचिताएवेतितथा। हृदाकरैत्वं तुककैर्वासीतितवाग्यिनविचारः। अथ हृद्राशेषांकद्रष्ट्यंति। १८०॥
 उपितुनकेपीत्यर्थः। हेऽमृतत्वनाम्भेवामृतं वस्तोमृतमेव। यत एतद्वाच जनिततापतत्यानं जीवनकर्ते
 सामर्थ्याभावातथावभेव। हेक्षीरतेरसस्तुनीरंजलमेव। हेमाकंदत्वं तुकदकोकिलादिकूजनमिषेण क्रंदप्र
 लापेकुरु। तथापितवमाधुर्येनके नाथ्यास्त्रायमिदानीं। हेकाताघरत्वेतुघरणितलंगच्छञ्जः पतेतिभावः विष्व
 यवासनायाज्ञपिनिवृत्तत्वात्। एवं सर्वेषां परिहारउक्तः गतेन। लोकिकमाधुर्येनिस्त्रोपतं। उत्तर्येदवकविवरव

चसामितिसर्वमवदाते ॥ १० ॥ श्रीगोपीजनवक्षुभवक्षुभवरणारविंदसंस्परणात् । मतिरभवन्ममश्रितमगा
धीरिकेलिप्रवाध्यौ ॥ ११ ॥ अहं जानेवरं विहरणवद्वादेवमयिचाव्ययाम्येत्काभूत्प्रभुचरणपाशोजकरण । नेच
दबंसीलालितगुणाभावाः स्फुटतराभवेयुनौनूनंममनिगमग्रदेकगतयः ॥ १२ ॥ यदत्रकिञ्चिद्विमतेसंतः
सोहादशीलता । संस्कारयंतुदययाक्षमंताप्रप्रवापितत् ॥ १३ ॥ ॥ इति श्रीपञ्चनदान्वयवयेद्विमकविदामेत
रभद्रसूनुगोपालभद्रविरचितोयांगीतगाविंदयीकायांगद्वार्षदीयिकायांसुप्रीतपीताबोनामद्वाद्वाः सर्गः स
मात्यः ॥ शुभं भवतु । श्रीरस्त ॥

ହାତେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ରମେଶ ପାଞ୍ଚଦିନୀଏକା ସମସ୍ତ ॥

— (ଶ୍ରୀମାନ୍ ଅର୍ଜୁନ)